

Väino Kaldma vanglamälestused

Küllo Arjakas*

Õöl vastu 15. augustit 1943 langes Ukrainas punaarmeeleste kätte vangi reamees Väino Kaldma Eesti SS-vabatahtlike soomusgrenaderide pataljonist Narva. Aprillis 1923 Võrumaal Aleksandri (hiljem Laheda) vallas põlluharijate peres sündinud Väino Kaldma lapse- ja koolipõlve aegne kodu oli Võrumaal Tilsa asunduses Kärba põlistalu. Kaldma lõpetas Tilsa algkooli ja sai keskhariduse Võru ühisgümnaasiumist.

1941. aasta lõpul astus ta vabatahtlikuna Saksa relvajõudude teenistusse, kus lepinguline aasta möödus Pihkvas peamiselt vahiteenistuses ja julgestusülesannete täitmisel. 1942. aasta lõpul oli ta esimeste leegionäride hulgas Eesti Leegioni väljaõppelaagris Dębica Poolas. Augusti algul 1943, pärast lühiajalist puhkust kodumaal, ühines ta oma väeosaga Ukrainas, kus peagi võeti vangi. Järgnenud raskest ajast nii tema enda kui ka kaasvangide elust ning sealt pääsemisest teeb Kaldma juttu oma mälestustes, mida ta kirjutas käsitsi 1946. aasta lõpupoolel ja 1947. aasta algul Kassel-Oberzwehreni DP-laagris Saksamaal.

Vangi võetud Kaldma tegi kohe, ilma pikemalt mõtlemata otsuse tunnistada end baltisakslaseks, kes lahkus Eestist 1939. aastal. Kaldma arvestas, et eestlasest vangina oleks ta NSV Liidu võimude jaoks kui oma kodumaa reetur, baltisakslasena aga saab ta olla tavakorras mobiliseeritud sõjamees.

Ajaloolane Peeter Kaasik on kirjutanud oma doktoritöös: „Kui rahvusvaheline õigus näeb õigusliku subjektina sõjaolukorras ette ainult „sõjavange“, siis Nõukogude õigussüsteemis jagunesid sõjavangid „välismaisteks sõjavangideks“ ja „kodumaisteks sõjavangideks ehk eri-kontingendiks“.“¹

NSV Liit ei olnud otseselt ühinenud sõjavange käsitlevate konventsioonidega, ent pärast Rahvasteliiduga liitumist võttis NSV Liit teoreetiliselt omaks Rahvasteliidus kehtivad põhimõtted. 1939. aastal heideti NSV Liit Rahvasteliidust välja.

Sõjavangi tee sõjavangilaagrisse toimus tavaliselt läbi armee ja rinde kogumispunktide ning jaotuslaagrite. Kui avastati, et tegemist on NSV Liidu kodanikuga, siis tuli ta korra kohaselt arretereida ja saata edasi erilaagrisse, kus alustati „kodumaa reetmise“ põhjalikku uurimist. Sellistel inimestel ei olnud NSV Liidus sõjavangi staatust, nad olid kas „kodumaa reeturid“ või selles kahtlustatavad. Erilaagrid allusid NSV Liidu NKVD erilaagrite osakonnale.

Teised sõjavangid saadeti sõjavangilaagritesse. Sel juhul sattus vang NKVD sõjavangide osakonnale allunud laagrisse. Kõrgemal tasemel tegeles valdkonnaga NKVD süsteemis sõjavangide ja interneeritute asjade valitsus (UPVI), mis jaanuaris 1945 nimetati ümber sõjavangide ja interneeritute asjade peavalitsuseks (GUPVI).

Teoreetiliselt oleks sõjavangilaagris pidanud aja jooksul ülekuulamiste või salakaebustega välja tulema vangi tegelik taust. Siiski on teada üsna palju juhtumeid, kus sõjavangi täpne taust jäigi välja selgitamata ja nii tuli tal pärast ettenähtud vangistusaja lõppemist minna repatriandina tagasi oma „kodumaale“.

Ka Väino Kaldma juhtum on selliste kaasuste reas, kuuludes nende väheste eestlaste hulka, kes baltisakslasena esinesid pääses hiljem Saksamaa kaudu läände. Teine juhtum

* Küllo Arjakas (1959), ajaloolane ja poliitik, Tallinna Linnaarhiivi juhataja, Tolli tänav 6, 10133 Tallinn, linnaarhiiv@tallinnlv.ee

¹ P. Kaasik. Nõukogude Liidu sõjavangipoliitika Teise maailmasõja ajal ja sõjajärgsetel aastatel: Sõjavangide kinnipidamissüsteem Eesti näitel ja hinnang sõjavangide kohtlemisele rahvusvahelise õiguse järgi. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2012, lk. 38.

on Eduard Lepik, kes sõja lõpul oli Praha staadionil tuhandete sõjavangide seas. Seal ta saadetud suures, ligikaudu 10 000-mehelises kolonnis leidis umbes 150 eestlast. Lepik sattus marssima sakslaste seas, kus varjas oma päritolu. Vangid saadeti augustis 1945 Rjazanisse NSV Liidus. Sealses laagris nimetas Lepik oma nimeks Eduard Lápich. 1949. aasta lõpus repatrieeriti sakslane Lápich Saksamaale.

Järelümberasujana Saksamaale siirdunud Olaf Tammark sõdis samuti Narva pataljonis, aga 1944. aastal otsustas ta jääda Eestisse. Metsavend Tammark võeti kinni detsembris 1945. Ta mõisteti 10 aastaks vangilaagrisse, kust vabanes ning repatrieeriti Saksa sõjavangina „kodumaale“. Järelümberasuja Eerik Heine langes vangi hilissuvel 1944 Tartu lähedal. Tal õnnestus 1947. aastal sõjavangide laagrist põgeneda, elas mõnda aega illegaalina ja vangistati uuesti. Eerik Heine vabanes 1956. aastal Saksamaa LV kantsleri Konrad Adenaueri saavutatud amnestiaga ja siirdus elama Lääne-Saksamaale.

Kokku on Kaldma mälestusi 58 masinakirjalehekülge. Välja valitud fragmendid käsitlevad tema vangistamist ning esmajoones mitmesuguseid meenutusi, millest on üsna arvukates vangilaagrite mälestustes vähem juttu tehtud, samuti mõningaid tema mõtisklusi. Need näitavad noormehe avarat pilku. Tal on sageli kõhkklusi oluliste otsuste ees, aga tal oli ka korduvalt õnne teha keerulises olukorras õige valik. Et Kaldma on kirjutanud mälestused õige varsti pärast sõja lõppu, paistavad need silma oma detailsusega ning on kohati üsna belletristilised. Küllap on järgnevad read igati ausalt kirjutatud, alates juba ootamatust vangilangemisest, mille järel juhtus ka üsna kogenud sõjamehel ihuhäda, ja nii, et ta šokki sattunud organism ei suutnud midagi teha selle takistamiseks. Mälestuste käsikiri asub Ameerika Ühendriikides Lakewoodi arhiivis.

Autori mälestustes on tehtud vaid üksikuid hädapäraseid keelelisi parandusi.

Minu sõjavangipõlv Siberis ja kuidas ma sealt vabardusse pääsesin. Mälestused

Väino Kaldma

1.

Augustikuu päikeseküllane päev oli lõppemas. Vaibuma hakkas lahingukäragi ning hajus mürskude lõhkemisest tekkinud peen tolmuloor kõrrepõllu kohal. Alt orust, venelaste eesliini tugevamat kaitsepositsiooni moodustavast külast, kerkisid päevaste suitsupilvede asemel üksikud, veripunaselt lõkendavad tulesambad ja kerge tuuleõhk kandis võigast laipade lehka ja haavatute jubedaid karjeid üle „Narva poiste“ hõredalt paiknevate kaitsepesade.

Rühmaülemalt olin saanud käsu laiendada meie ühist pesa, mille kaevasin möödunud ööl. Töö lõppedes jäin pingutusest värisevate lihastega ja mõtetest tühja peaga süvenevasse pimedusse vahetima. Eelmise päeva ebaõnnestunud rünnaku, öise positsioonivahetuse ja päevase lahingu väsimus lasus tinaraskena kogu kehal. Tundsini, kuis silmalaud hakkasid värisevama ja ...

Mind äratas rühmaülema kare hääl:

„Poiss! Sa magad ju?“ Virgusin. Tahtsin vastata, ent ülemus jätkas häätujuuliselt: „Roni pealegi augu põhja ja tuku.“ Seda käsku ei olnud vaja korrata.

Loodetud rahulikust unest kujunes aga unenägudes sonimine. Tajusin mingit hädaohu tunnet. Ei saanud end kaitsta. Mingi plankaia ääres seisis aga sinipunase mütsiga venelase irvitav nägu.

Neist lummutisist vabastas mind jällegi rühmaülem, kes raputas mu teadvusele. Ärgates nägin